

Oybek X. SOTVOLDIYEV,
*Leading Researcher of the Department of
Translations of the Imam Maturidi
International Scientific Research Center.
A.Kadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: oybeksaydali1996@gmail.com*

ИБН САЪД ЗУХРИЙ “АТ-ТАБАҚОТ АЛ-КУБРО” АСАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ

АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ИБН СААД ЗУХРИ “АТ-ТАБАҚОТ АЛЬ-КУБРО”

ANALYSIS OF THE WORK AL-TABAQAT AL-KUBRA BY IBN SA'D ZUHRI

КИРИШ

Бугунги кунда юртимизда ислом тарихи ва маданиятини ўрганишга катта эътибор қаратилмоқда. Шу маънода мусулмон алломалар ёзиб қолдирган бебаҳо меросни ўрганиш долзарб вазифага айланди. Биз илмий меросига кўп мурожаат қиладиган улуғ олимлардан бири Мухаммад ибн Саъддир. Чунки у ёзиб қолдирган “Ат-Табақот ал-кубро” асари илк ислом тарихи ҳамда мусулмон умматининг дастлабки уч табақаси – саҳоба, тобеин ва таба тобеинлар ҳаётини ўрганишдаги бирламчи манба ҳисобланади.

Ислом тарихчилари орасида ўзига хос ўринга эга бўлган Мухаммад ибн Саъд илк аббосийлар даврининг йирик намоёндаларидан, сийрат, ахбор, ансоб, рижол илмлари олими, ўз даврида Бағдоднинг йирик фақиҳи ва энг муҳими, табақот жанрининг асосчиларидан бири бўлган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Олимнинг тўлиқ исми Абу Абдуллоҳ Мухаммад ибн Саъд ибн Маниъ ал-Котиб ал-Ҳошимий аз-Зухрий ал-Басрий ал-Бағдодийдир. Куняси – Абу Абдуллоҳ. Бироқ, унинг Абдуллоҳ исмли ўғли бўлгани ҳақида маълумот мавжуд эмас. Отаси Саъд ёки бобоси Маниъ Аббос розияллоҳу анхунинг мавлоси (озод қилган кули) бўлгани учун “Мавло Бани Ҳошим” ёки “Қураший” номини олган. “Ҳошимий” нисбаси билан зикр қилинишининг

боиси ҳам шу. “Табақот”даги таржимаи ҳолида эса Ибн Саъд “Ҳусайн ибн Абдуллоҳ ибн Убайдуллоҳ ибн Аббос ибн Абдулмутталиб ибн Ҳошимнинг мавлосидир” деб келтирилган. Баъзи манбаларда Қурайш қабиласининг Бани Зухра уруғига мансуб бўлгани учун “Зухрий” деб ҳам қайд этилган. Манбаларда онаси ёки умуман оиласи ҳақида бирор маълумот учрамайди. Узоқ вақт тарихчи Воқидийнинг қўлида таҳсил олиб, унга котиблик қилгани учун “Котибул Воқидий”, “Соҳибул Воқидий” ва “Ғуломул Воқидий” лақабларини олган.

Ибн Саъд Басра шаҳрида туғилган. Унинг туғилган йили бўйича илк давр манбаларида бирор маълумот учрамайди. Кейинги давр олимларидан Имом Заҳабий эса бу борада иккита фарқли тарихни келтириб ўтган. Биринчисига кўра, Ибн Саъд 160/777 йилдан кейин (Заҳабий, 1996), иккинчисига кўра эса 168/784 йилда дунёга келган (Ибн Саъд, 1968). Шунингдек, манбалар Ибн Саъднинг вафот тарихи хусусида деярли иттифок қилади. Уларда келтирилишича, Ибн Саъд 230/845 йилда, 62 ёшида Бағдодда вафот этган. Ушбу сана эътиборга олинганда, унинг туғилган йили 168/784 йил бўлиб чиқади.

Ибн Саъд, 230 йилнинг 4-жумодул охир (845 йил 16 февралда) яқшанба куни Бағдодда вафот этган ва “Боб аш-Шом” қабристонига дафн этилган. Баъзи манбаларда унинг вафот тарихи 222/837 ёки 236/850 шаклида келса-да, булар тўғри эмас. Зеро, унинг талабаларидан Ҳусайн ибн Фаҳум ва Ҳорис ибн Мухаммад ибн Абу Усомалар “Табақот” китобининг ўзида устозларининг 230/845 йилда вафот этганини таъкидлашган (Ибн Саъд, 2001).

Болалик даври Басрада ўтган Ибн Саъд жуда эрта ёшидан илм таҳсилига киришди. Лекин, илк устозининг ким экани борасида маълумот мавжуд эмас. Аксари тобеин ва табаа тобеиндан бўлган Ҳушайм ибн Башир, Вакиъ ибн Жарроҳ, Абу Осим Набил, Орим ибн Фазл, Исмоил ибн Улайя, Аффон ибн Муслим ва Абул Валид Таёлисий каби олимлардан диний илмлар билан бирга араб тили ва адабиётини ўрганди ва улардан ҳадис тинглади. Кейинчалик ҳадис ва ахборларни ўрганиш мақсадида Куфа, Мадина ва Маккага сафар қилди.

Унинг ушбу саёхатларини жуда ёш пайтида бошлагани, хануз йигирма ёшида Мадинада Ҳазрати Усмон оиласининг мавлоси Абу Алқама Фаравий билан учрашгани (ҳижрий 189 йил) бевосита ўзининг қайдларидан маълум бўлмоқда. Мазкур ривоят унинг ёшлигидан бошлаб илмга ўта эътиборли бўлганининг далили ҳисобланади.

Аннотация: Ушбу мақола улуз тарихчи, фақиҳ, муҳаддис Ибн Саъд Зухрий ва унинг қаламига мансуб машҳур “ат-Табақот ал-қубро” асарини тадқиқ этишига бағишланган. Унда олимнинг ҳаёт йўли, илмий сафарлари, фаолият соҳалари, ёзган асарлари, уламолар наздидаги эътибори ҳақида сўз юритилади. Шунингдек, “ат-Табақот ал-қубро” асарининг мазмуни, тузилиши, ривоятлари, замонавий нашрлари ва энг муҳими, унинг ислом тарихини ўрганишдаги аҳамияти ёритилган.

“ат-Табақот ал-қубро” асари ўз йўналишида ёзилган ва бизгача етиб келган асарларнинг энг қадимийси ҳисобланади. Ибн Саъд бу китобининг дастлабки икки жилдида Пайғамбар алайҳиссаломнинг сийратларини ёритганидан сўнг саҳобалар, сўнгра тобеинлар, кейин эса ўз давригача яшаб ўтган олимлар биографиясини ёзди. Минглаб шахслар таржимаи ҳолини баён қилган ушбу китоб ислом оламида кенг тарқалиб, ислом тарихи бўйича энг муҳим ва қўп мурожаат қилинадиган манбага айланди. Бугунги кунда замонавий нашрлари амалга оширилган мазкур асар бўйича бир қатор замонавий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Зеро, “Табақот” ислом тарихининг дастлабки уч асрини объектив ёритиб, мазкур давр шахслари, муҳим тарихий воқеалари, жамият ҳаёти ва илмий муҳитини ўзига хос услубда баён қилади.

Ибн Саъд ва “ат-Табақот ал-қубро” асарининг ҳали ўрганилиши, тадқиқ этилиши керак бўлган қўплаб жиҳатлари мавжуд. Мазкур мақола юртимизда ушуб мавзу бўйича ташиланган илк қадамлардан бири бўлади.

Калит сўзлар: Ибн Саъд, Табақот, сийра, мағозий, ансоб, ахбор, ровий, миҳна, далоил ан-нубувва.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию великого историка, правоведа, мухаддиса Ибн Саада Зухри и его знаменитого труда «ат-Табакат аль-Кубра». В нем рассказывается о жизни ученого, его научных путешествиях, сферах деятельности, его трудах, его уважение в глазах ученых. Также освещаются содержание, структура, повествования, современные издания «ат-Табакат аль-Кубра» и, самое главное, его роль в изучении истории ислама.

«ат-Табакат аль-Кубра» - одно из старейших произведений, написанных в его направлении, и сохранилось до наших дней. В первых двух томах этой книги Ибн Саад написал биографии сподвижников, затем последователей, а также ученых, живших до его времени, после того, как осветил биографии Пророка (да благословит его Аллах и приветствует). Эта книга, в которой рассказываются биографии тысяч людей, получила широкое распространение в исламском мире и стала самым важным и широко используемым источником в истории ислама. Сегодня проводится ряд современных исследований работы, которая опубликована в современных изданиях. Ведь «Табакат» объективно охватывает первые три века исламской истории, уникальным образом повествует о личностях этого периода, важных исторических событиях, общественной жизни и научной среде.

Есть много аспектов Ибн Саада и «ат-Табакат аль-Кубра», которые еще предстоит изучить. Эта статья будет одним из первых шагов, сделанных в нашей стране по этой теме.

Ключевые слова: Ибн Саад, Табакат, сийра, магази, ансаб, ахбар, рассказчик, миҳна, далаил ан-нубуввар

Abstract: This article covers the study of the life of the great historian, faqih, muhaddith Ibn Sa'd Zuhri, and his famous work “at-Tabaqat al-Kubra”. It tells about the scholar's life, his scientific travels, fields of activity, his writings, and his respect in the eyes of scientists. The content, structure, narrations, modern editions of “at-Tabaqat al-Kubra” and, most importantly, its role in the study of Islamic history are also presented.

“at-Tabaqat al-Kubra” is one of the oldest works written in its direction and has reached us. In the first two volumes of this book, Ibn Sa'd wrote a biography of the companions, then the followers, and then the scholars who lived up to his time, after covering the biographies of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Describing the biographies of thousands of individuals, this book spread widely in the Islamic world and became the most important and widely used source in Islamic history. Today, several modern research is being carried out on the work, which has been published in modern editions. After all, “Tabaqat” objectively covers the first three centuries of Islamic history, narrates the personalities of this period, important historical events, social life, and scientific environment uniquely.

There are many aspects of Ibn Sa'd and “at-Tabaqat al-Kubra” that still need to be studied. This article will be one of the first steps taken in our country on this topic.

Keywords: Ibn Sa'd, Tabaqat, seerah, maghazi, ansab, akhbar, narrator, mihna, dalail an-nubuwwa.

Макка ва Мадинада яшаган даврида Пайгамбар алайҳиссаломнинг ғазот ва сариялари бўлиб ўтган жойларни ҳам ўрганиб чиққан Ибн Саъд Мадинадан кейин Раққа ва Дамашқ, кейин эса Бағдодга йўл олди. Бағдоддаги илмий муҳит уни ўзига ром этди. Умрининг сўнгига қадар шу ерда яшаб ижод қилди.

Унинг “ат-Табоқот ал-кубро” асарини ўрганганимизда у ривоятларини келтирган кишилар ҳадис, риҷол, жарҳ ва таъдил, фикҳ, қироат ва бошқа Қуръон илмлари, сийра, мағозий, ахбор, футуҳ, шеър ва ансоб соҳаларининг эътиборли олимлари бўлишгани, ўзининг ҳам юксак заковат соҳиби ва турли илмлардан чуқур хабардор олим бўлгани кўзга ташланади. Шогирди ва “Табақот” китобининг ровийларидан саналган Ҳусайн ибн Фаҳум у ҳақидаги асарга илова қилган таржимаи ҳолда Ибн Саъдни илмга бой, жуда кўплаб ҳадис ва хабарлар соҳиби, ҳадис, ғарийбул ҳадис ва фикҳ соҳаларида бир қатор асарлар ёзган олим сифатида тасвирлаган (Ибн Саъд, 2008).

НАТИЖА

Ибн Саъд 200/815 йилда ташриф буюрган Бағдод шаҳри ўша даврларда илм-фан гуллаб яшнаган даврни бошдан кечирарди. Бу ерда Ибн Саъд машҳур тарихчи Воқидийга шогирд бўлиб, унга котиблик қилди. Бу эса унинг “Котибул Воқидий”, “Соҳибул Воқидий” ва “Ғуломул Воқидий” каби лақабларни олишига сабаб бўлди. Устозининг вафотига қадар (207/823) ундан ҳеч айрилмади. Шу орада ҳам унинг ўзидан ҳамда кутубхонасидан унумли фойдаланди. Бу ҳақида асарининг турли ўринларида ҳам тўхталиб ўтган (мас. II/5; III/5). Шунингдек, унинг Воқидийдан ташқари Рувайм ибн Язид Мукрий, Муҳаммад ибн Саъдон Зарир Куфий, Абу Зайд Ансорий, Мадоиний, Ибнул Калбий ва Мусъаб ибн Абдуллоҳ Зубайрий каби олимлардан қироат, араб тили, ансоб ва тарих каби илмларни таҳсил олгани ҳам маълум. Ибн Саъднинг жарҳ ва таъдил олимлари тарафидан “сика” деб қабул қилинган Суфён ибн Уяйна, Вакиъ ибн Жарроҳ, Абу Нуайм Фазл ибн Дукайн, Ҳушайм ибн Башир, Валид ибн Муслим, Маън ибн Исо ва Сулаймон ибн Ҳарб каби олим ва муҳаддислардан ҳадис олгани ўз замондошлари қаторида кейинги давр олимлари тарафидан ҳам мақтов билан ёд этилишига сабаб бўлган. Балазурий, Ибн Абу Дунё, Ҳорис ибн Абу Усома ва Абулқосим Бағавий каби олимлар эса ундан ривоят келтиришган.

Ибн Саъд устози Воқидийнинг 207/823 йилда вафотидан кейин Аббосийлар давлатининг пойтахти бўлган Бағдодда улкан шуҳрат қозониб, шаҳарнинг энг машҳур етти фақиҳи ва муҳаддиси орасидан ўрин олган.

Аббосий халифа Маъмун (813-833) Аҳмад ибн Абу Дуоднинг таъсирида 218/833 йилда Бағдод волийси Исҳоқ ибн Иброҳимга мактуб ёзиб, Воқидийнинг вафотидан кейин шуҳрати ортган Ибн Саъд бошлиқ шаҳарнинг етти нафар пешқадам фақиҳ ва муҳаддисларини “Халқ ал-Қуръон” мавзусида сўроққа тутишини ҳамда Қуръоннинг махлуқ эканига ишонмайдиган олимларнинг ҳукуқий ваколатлари бекор қилинишини талаб қилди. Волий Раққада уларни халифа Маъмуннинг ҳузурига олиб чиқди ва уларнинг бу борадаги фикрларини сўради. Ибн Саъд ва қолган олимларнинг барчаси Маъмун кутган жавобни бериб, жонларини сақлаб қолишди. Ушбу воқеа Ибн Саъднинг мўътазилий сифатида ноҳақ айбланишига сабаб бўлган. Шу сабабдан Бағдодда шуҳрати ортгани ҳам айтилади. Лекин, бу ҳақиқатдан йироқ. Чунки ҳам ҳадис олимлари ва ҳам бошқа олимлар ўша мажлисда берилган жавоблар олимларнинг ўз розиликлари билан берилмагани, уларга ўтказилган тазйиқ боис шундай жавоб берганларини баён қилишган. Мазкур олимларнинг ичида бўлган Яҳё ибн Маъин ўлим хавфи сабаб шундай жавоб беришга мажбур бўлганини очиқ-ойдин ифодалаган (Ибн Касир, 1990). Дарҳақиқат, Маъмун истаганидек жавоб бермаган ва шу сабабдан тазйиққа учраган Аҳмад ибн Ҳанбал ҳам Ибн Саъднинг ушбу ҳаракатини маъқуллаш билан бирга жияни Ҳанбал ибн Исҳоқни ҳар жума куни унинг ҳузурига юбориб, Воқидийнинг ҳадис жузларини олиб келтириш орқали у билан илмий ҳамкорликни давом эттириш мумкинлигига ишора қилган. Шунингдек, жарҳ ва таъдил олимлари ҳам “Халқ ал-Қуръон” мавзусидаги тутуми сабаб Ибн Саъдга бирор айблов қўйишмаган (Муҳаммад Амин Йилдирим, 2014).

Ибн Саъд 4 жумодул-охир, 230 йили/845 йил 16 февралда Бағдодда вафот этди ва “Боб аш-Шом” қабристонида дафн этилди. Баъзи манбаларда унинг вафот тарихи 222/837 ёки 236/850 шаклида келсада, булар тўғри эмас. Зеро, унинг талабаларидан Ҳусайн ибн Фаҳум ва Ҳорис ибн Муҳаммад ибн Абу Усомалар устозларининг 230/845 йил якшанба куни вафот этганини таъкидлашган. Шунингдек, айна маълумот “Табақот” китобининг ўзида ҳам келган. Бошқа тарафдан 230/845 йилдан кейин вафот этган баъзи шахслар биографиясининг

“Табақот”дан ўрин олиши китобнинг Ибн Саъдга мансублиги борасида тортишувларга йўл очган. Бироқ, булар Ибн Саъднинг ўз биографияси билан биргаликда унинг шогирди Хусайн ибн Фаҳум ёки бошқа бирор киши тарафидан илова қилингани борасида шубҳага ўрин йўқ.

Умрини илмга бағишлаган Ибн Саъд кичик ёшларидан бошлаб илмий саёҳатларга чиққан, борган жойларида ҳам йирик олимлардан дарслар олган ҳам илм улар билан алмашган. Ўз асарида, айниқса, Бағдод шахрининг илмга бойлиги ва маданий меросини акс эттиришга уринган. Ўзи ишонмаган ёки у ҳақда маълумоти бўлмаган ривоятларни асарига киритмасликка ҳаракат қилган. Шу сабабдан жарҳ ва таъдил олимлари Ибн Саъдни шарафли, фазилатли, тўғрисиўз ва аксар ҳолларда сиқа шахс сифатида қабул қилишган.

Абу Ҳотим Розий ўз бобосининг: “Ибн Саъд рост сўзлайди. Муҳаддис Қаворирийнинг ҳузурига бориб ундан ҳадис тинглаган”, деганини нақл қилган.

Хатиб Бағдодий Мусъаб ибн Абдуллоҳ Зубайрий сўраган бир ҳадис бўйича Яҳё ибн Маъиннинг Ибн Саъд ҳақида “у ёлғончидир” деган сўзига доир Хусайн ибн Фаҳумдан келган бир ривоят хусусида шуларни таъкидлаган: “Ибн Саъд илм, фазилат ва адолат аҳлидир. Китобига киритган ҳадисларини узоқ тадқиқ этганидан кейингина ёзгани унинг тўғрисиўзлигини кўрсатади. Балки, Мусъаб Зубайрий Воқидий ривоят қилган мункари ҳадисни Яҳё ибн Маъиндан сўраган, у эса ёлғончи деган сўзни Воқидий учун ишлатган”.

Айни шу хабарни ўз асарида келтириб ўтган Заҳабий эса Яҳё ибн Маъин ёлғончи деганда Ибн Саъдни назарда тутган бўлиши мумкинлиги, аммо ўзининг назарида Ибн Саъднинг ростгўй экани, шу сабабдан Яҳё ибн Маъиннинг фикрига қўшилмаслигини ифода этган.

Баъзилар у ҳақида “Устози заиф, лекин ўзи сиқа” дер экан, Ибн Надим: “Мастурул ҳол, “сиқа”, саҳоба ва тобеин ахборида олимдир” дейиш билан зоҳиран унинг адолатига ҳукм қилинишига қарши ўлароқ, ҳақиқатда қандай эканини билиб бўлмаслигини англатишни истаган (Ибн Надим, 2009). Ибн Халликон эса Ибн Саъднинг шарафли, фазилатли, “сиқа” бир шахс эканлигини таъкидлаган.

Бир гуруҳ муҳаддислар Ибн Саъднинг сиқа эканлигини қабул қилиш билан бирга, уни ўз асарига Воқидий, Ибнул Калбий ва “ал-Мағозий” соҳиби Абу Маъшар Синдий каби олимларнинг ривоятларини киритгани учун уни айблашган.

Масалан, Ибн Салоҳ Ибн Саъднинг сиқа эканлигини эътироф этиши билан бирга асарида Воқидий ва Ибн Калбийларнинг ривоятларини келтиргани учун уни танқид қилган.

Бироқ жарҳ ва таъдил олимлари ҳадис ривояти борасида танқид қилган ушбу шахслар, хусусан Воқидий ва Абу Маъшар Синдийларни сиёр ва мағозий бобида ишончли деб билишган. Мисол учун, Ибн Саъднинг шахсан ўзи ҳам Абу Маъшарни “кўп ҳадис ривоят қилган заиф киши эди” деб баҳолашдан чекинмаган. Заҳабий ва Ибн Ҳажар каби мўътадил жарҳ ва таъдил олимлари эса уни тўғридан-тўғри ишончли шахс сифатида қабул қилишган.

Имом Нававий эса у ҳақда: “Устози Воқидий заифдир, аммо ўзи сиқа” деб ёзган.

Шунингдек, талабаси Ибн Фаҳум устози ҳақида: “Китоб ат-табақот” номли ушбу асарни ёзган, таҳриж ва тасниф қилиб ривоят қилган удир. Чуқур илм соҳиби, жуда кўплаб ҳадис ва ривоятларни билган, бир қатор китоблар ёзган, ҳадис илмидан тортиб ғарибул ҳадис ва фикҳ каби кўплаб соҳаларда китоблар битган шахс эди” деб ёзган (Ибн Саъд, 2008).

Манбаларда Ибн Саъд сафар қилган илмий марказларда у таълим олган устозларининг исмлари ва уларнинг адади борасида фарқли маълумотларни тақдим қилинади. Булардан бирида ораларида Ибн Исҳоқ ва Абу Маъшар ҳам учрайдиган 239 та устозининг исми учрайди. Бироқ, бу рақамларнинг тўғри эмаслиги ва муболаға экани кундек равшан. Чунки унинг устози деб зикр қилинган Ибн Исҳоқ ва Абу Маъшарнинг вафот тарихлари эътиборга олинганда Ибн Саъднинг уларга талабалик қилиши имконсиз бўлиб чиқади. Бу ўринда макбул қараш унинг юзталар чамаси устоздан дарс олгани қарашидир.

Ибн Саъднинг камол топишида катта ҳисса қўшган устозларидан баъзилари шулардир: “Мағозий” муаллифи ва ислом тарихчиси Воқидий (ваф. 207/823), ҳадис ҳофиз Абу Нуайм Фазл ибн Дукайн (ваф. 219/834), Бағдод муҳаддиси номини қозонган Аффон ибн Муслим (ваф. 220/835), тарихчи ва ансоб олими Мадоиний (228/843), тил ва адабиёт олими Абу Зайд Ансорий (ваф. 215/830), ҳадис олими ва ҳофиз Суфён ибн Уяйна (ваф. 198/814) ва ҳадис олими Холид ибн Махлад (ваф. 213/828).

Ибн Саъд асарларининг бизгача етиб келишида талабаларининг нақл қилган ривоятлари ғоят муҳим ҳисобланади. Бироқ манбаларда унинг талабалари ҳақида кўп маълумот келмаган. Улар ҳақидаги

маълумот жуда ҳам қисқа. Шогирдларидан баъзилари шулардир: нахв ва тил олими Аҳмад ибн Убайд (ваф. 278/891), тарихчи ва насаб олими Балазурий (ваф. 279/892-893), муҳаддис ва мутасаввиф Ибн Абу Дунё (ваф. 281/894), ҳадис олими Ҳорис ибн Муҳаммад ибн Абу Усома (ваф. 282/895) ва “Табақот” ровийларидан Ҳусайн ибн Фаҳум (ваф. 289/901).

Ибн Саъд улкан илмий мерос қолдирган. Бу борада биргина “ат-Табақот ал-кубро” асарининг ислом тарихи ва маданиятидаги ўрни беқиёс. Унинг асарларидан баъзилари бизгача етиб келган, баъзиларининг эса номларигина бизга маълум. Манбаларда унга нисбат берилган асарлар қуйидагилардир:

1) “Китоб ат-Табақот ал-кабир” (“ат-Табақот ал-кубро”). Манбаларда “ат-Табақот ал-кабир” ёки “ат-Табақот ал-кубро” номлари билан зикр қилинган ушбу асар илк табақот китоби экани билан ажралиб туради. Ибн Саъднинг ушбу асари икки қисм: сиярмағозий ва табақот бўлимларидан таркиб топган. Ибн Саъд Пайғамбар алайҳиссаломнинг сийратлари баён қилинган биринчи бўлимда ўздан аввал ёзилган сиярмағозий китобларидан фойдаланган. Буларнинг энг бошида Ибн Исҳоқ, Абу Маъшар, Мусо ибн Уқба ва устози Воқидийнинг асарлари келади. Муаллиф ўз асарининг биринчи жилдини Расулulloҳ (с.а.в.)ни бошқа пайғамбарлар билан боғлаб, қисқача рисолат тарихини ёритиш билан бошлаган. Кейин Пайғамбар алайҳиссаломнинг рисолатдан аввалги ва кейинги ҳаётлари батафсил тасвирланган. Ибн Саъд Мадина даври воқеаларини ифодалашда Ибн Исҳоқдан фарқли усул қўллаган. Ибн Исҳоқ воқеаларни хронологик тартибда келтирган бўлса, Ибн Саъд Расулulloҳнинг давлат раҳбарлари ва қабила раисларига юборган исломга даъват мактублари ва араб қабила ҳайъатларининг Мадинага келиши ривоятларидаги каби айни мавзуларни бир ерда қаламга олишни маъқул кўрган. “Табақот”нинг аввалги асарлардан энг муҳим фарқи муаллиф Пайғамбар алайҳиссаломнинг Таврот ва Инжилдаги сифатларидан бошлаб, у зотнинг ахлоқи ва шахсий фазилатлари, сўзлашув, юриш, кийиниш, еб-ичиш каби кейинги даврларда “далоил ан-нубувва”, “аломат ан-нубувва” ва “шамоил” китобларида келадиган мавзуларга ўрин ажратганидир. “Табақот”нинг иккинчи жилди Расулulloҳнинг ғазот ва сарийялари билан бошланиб, бу қисмда Пайғамбар алайҳиссаломнинг Ҳажжатул вадодан кейинги ҳаётлари ва вафотларига анча кенг тўхтаб ўтилган.

Ибн Саъд асарининг иккинчи бўлими бўлган табақот қисми саҳоба, тобеин, таба тобеин ва муаллиф вафот этган 230/845 йилга қадар бўлган кишиларнинг таржимаи ҳолини ўз ичига олади. Шу тариқа асарнинг учинчи жилди саҳобалар ҳаёти билан бошланади. Ибн Саъд саҳобаларни Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг давлат даромадларини тақсимлаш бўйича ишлаб чиққан девон дафтарларидаги тартибга мувофиқ ҳолда Исломни қабул қилган вақтлари ва ғазотлардаги иштирокларига кўра беш табақага ажратган: Биринчи табақа – Бадр ғазотида қатнашган муҳожир ва ансор, иккинчи табақа – Ҳабашистонга ҳижрати сабаб Бадр ғазотида қатнаша олмаганлар ва Уҳуд ғазотида иштирок этганлар, учинчи табақа – Ҳандақ жанги ва ундан кейинги жангларда қатнашган ҳамда Макка фатҳидан аввал мусулмон бўлганлар, тўртинчи табақа – Макка фатҳи асносида ва ундан кейин мусулмон бўлганлар, бешинчи табақа эса ёшлик вақтида Пайғамбар алайҳиссаломни кўришга эришган бола саҳобийлардан иборат.

Ибн Саъд ушбу беш турли тақсимловдан кейин саҳобаларни макон унсури бўйича янгитдан таснифлаб чиққан. Бунга кўра, аввало Мадинада яшаганлар, сўнгра Макка, Тоиф, Яман, Ямома ва Баҳрайн, Куфа, Басра, Мадоин, Хуросон, Шом, ал-Жазира ва Мисрга бориб ўрнашган саҳобалар ҳақида сўз юритилади. Бошқа тарафдан тобеинлар ҳам умумий ҳолда йигирма билан ўн ёш фарқлари, яшаган шаҳарлари ва ёшлари бўйича табақаларга бўлинган, кейин эса табаа тобеин ва улардан кейингилар жойлаштириб чиқилган. Асарининг сўнгги жилдини эса муаллиф аёл саҳобийлар биографиясига бағишлаган.

МУҲОКАМА

Ибн Саъднинг табақот жанридаги бизгача етиб келган энг қимматли асари бўлмиш “ат-Табақот ал-кубро” илк бор Эдуард Сахау бошчилигидаги ҳайъат тарафидан қайдлар иловаси ва қисман немисча таржимаси билан тўққиз жилд ҳолида нашр қилинган. Сўнгги жилди кўрсаткичлардан иборат ушбу нашр “Китоб ат-табақот ал-кабир” номи остида чоп этилган (Лейден, 1904-1940). Ислом оламида эса мазкур нашр асос қилиб олинган ҳолда қўшилган қайдлар чиқарилгандан сўнг илк бор “ат-Табақот ал-кубро” номи билан нашр қилинган. Биринчи бўлиб Муҳаммад Халил Ҳижозий тарафидан тўрт жилдда (Қоҳира, 1358/1939); иккинчи марта Эҳсон Аббос наشري билан охириги жилди кўрсаткичлардан иборат

холда тўққиз жилдда чоп этилган (Байрут, 1376-1377/1957–1958 ва 1380-1388/1960–1968 йилларда). Кейинчалик Зиёд Муҳаммад Мансур мадикалик тобеинларнинг тўртинчи ва бешинчи табақалари ҳамда учинчи ва олтинчи табақаларидаги камчиликларни тўлдирган қисмлар билан бирга нашр қилдирган (Мадина, 1403/1983). Муҳаммад Али Идликий ва Муҳаммад Аввомалар ҳам Лейден ва Байрут нашрлари билан Зиёд Муҳаммад Мансурнинг мадиналик тобеинлар табақасига оид якунловчи қисм учун феҳрист тузишган (Фихрис ал-аълом ал-мутаржимин фит-Табақот ал-кубро ли Ибни Саъд, Байрут, 1406/1986). Муҳаммад Абдулқодир Ато эса Зиёд Муҳаммад Мансур тарафидан нашр қилинган мадиналик тобеинларга оид тўртинчи ва бешинчи табақаларни ҳам кўшиб ҳамда ўзи топган баъзи қўлёзмаларни кўрсатган холда асарни саккиз жилд ҳолида нашр қилдирган (Байрут, 1410/1990). Кейинчалик Абдулазиз Абдуллох Суламий ушбу нашрларда учрамайдиган мадиналик саҳобаларнинг тўртинчи табақасини (I–II, Тоиф, 1416/1995); Муҳаммад ибн Сомил Суламий эса бешинчи табақасини нашр эттирган (I–II, Тоиф, 1414/1993). Сўнги ва мукамал нашр эса Али Муҳаммад Умар тарафидан сўнги жилди индекс қилиб, ўн бир жилдда амалга оширилган (Қоҳира, 1421/2001). Туркияда Аднон Демиржан муҳаррирлигида ташкил қилинган ўн беш кишилик илмий ҳайъат Али Муҳаммад Умарнинг нашрини асос қилиб олган холда асарни ўн бир жилдда турк тилига таржима қилган (Истанбул, 2014). Бу таржимада ҳам асарнинг сўнги жилди кўрсаткичларга ажратилган.

Ибн Саъднинг “Табақот” асари бошида келган икки жилдлик сияр қисми “ас-Сийратун набавийя минат Табақот ал-кубро” номи билан алоҳида ҳам нашр қилинган (I–II, Қоҳира, 1409/1989). Айни шаклда турк тилида “Сийер” номи билан таржимаси нашр қилинган. Саҳобий болалар қисмидан ўрин олган Ҳасан розияллоҳу анҳуга оид бўлим “Таржама ал-Имом ал-Ҳасан” (ношир Саййид Абдулазиз Таботабой, Қум, 1416/1995), Ҳусайн розияллоҳу анҳуга оид қисми эса “Таржама ал-Имом ал-Ҳусайн ва макталуху (ношир Саййид Абдулазиз Таботабой, Байрут, 1416/1995) номи билан нашр қилинган. Шунингдек, ичига олган ҳадислари мавзуларига кўра тартибланган холда “Сунан ан-Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам ва айямуҳу” (ношир Абдусалом ибн Муҳаммад ибн Умар Алуш, I–II, Байрут, 1416/1995) ва ашъараи мубашшара ҳаётига оид бўлимлар бирлаштирилиб, “ал-Ашъаратул мубашшаратил-жанна” (Қоҳира)

номлари билан ҳам нашр қилинган. Асарнинг сийратга оид бўлими Муҳаммад Абдулҳамид (Агра, 1891) ва Маҳмуд Маҳдавий Домғоний (Техрон, 1369) тарафидан форсчага, С.Моинул-Ҳақ-Ҳ.К.Ҳазанфар тарафидан инглиз тилига (I–II, Нью Дехли) таржима қилинган. Аёл саҳобаларга оид сўнги қисм турк тилида алоҳида китоб ҳолида “Ҳаним саҳабилер” номи остида чоп этилган.

2) “Китоб ат-табақот ас-сағир”. Ибн Саъднинг “ат-Табақот ал-кубро”дан аввал ва унинг режасига уйғун тарзда ёзган мазкур китоби унинг талабаси Ибн Абу Дунё йўли билан бизгача етиб келган бўлиб, Истанбул Эски Асарлар Маркази Кутубхонасида 139 varaқ ҳолида сақланмоқда. Башшор Аввод Маъруф ва Муҳаммад Зоҳид Гул Ибн Саъднинг ягона қўлёзмаси мавжуд бўлган ушбу китобини “Китоб ат-табақот ас-сағир” номи билан икки жилдда нашр қилишган (I–II, Тунис 2009).

3) “Ат-Тарих”. Заҳабий Ибн Саъднинг шу номда асар ёзганини қайд этган. Бироқ, муаллиф ҳақида сўз юритувчи бошқа манбаларда ушбу китоб ва унинг мазмунига доир бирор маълумот учрамайди.

4) “Ахбор ан-Набий”. Бошқа манбалардан фарқли ўлароқ Ибн Надим Ибн Саъднинг шундай асари борлигини таъкидлаган. Кўплаб олимлар “Ахбор ан-Набий” ва “ат-Тарих” номли китоблар аслида “Табақот”нинг бошида келган сияр бўлими экани фикрини илгари суришади.

5) “Ал-Қасидатул ҳулвонийя фи ифтихорил Қахтонийин ʼалал Аднонийин”. Фуад Сизгин Ибн Саъд шундай қасида ёзгани ва Ғозий ибн Юсуф исмли киши бунга Қоҳирада бир шарҳ ёзганини таъкидлаган.

6) “Аз-Зухруфул қасрий фи таржамати Аби Саъид ал-Басрий”. Бағдодлик Исмоил Пошо Ибн Саъд шу номда бир китоб таълиф этгани ва унда Ҳасан Басрийнинг ҳаёти қаламга олинганини ёзган. Бироқ бу асарнинг нусхалари ёки унинг Ибн Саъдга тегишлилиги борасида манбаларда бирор маълумот учрамайди.

Ибн Саъд асарлари орасида бизгача унинг “Ат-Табақот ал-кубро” ва “Ат-Табақот ас-сағир” асарларигина етиб келган. Шундай бўлса-да, мазкур икки асарнинг ўзи олим заковати ва даҳосини англаб етишга кифоя қилади.

ХУЛОСА

Буюк ислом тарихчиси, муҳаддис, фаҳик, сийрат ва ансоб илмлари билимдони Ибн Саъд илк Аббосийлар даврида яшаб ижод қилди. У

яшаган давр ислом тарихнавислиги ривожланиш палласига кирган давр эди. Ибн Саъд “ат-Табакот ал-кубро” асарини ёзиб, илк ислом тарихидан бошлаб то ўзининг давригача яшаб ўтган шахслар биографиясини қаламга олди. Шу тариқа у биринчи бўлиб табакот жанрига асос солди. Унинг бебаҳо илмий мероси ҳали ҳамон ўз аҳамиятини сақлаб келмоқда.

Умуман олганда, “ат-Табакот ал-кубро” асари ўз йўналишида ёзилган ва бизгача етиб келган асарларнинг энг қадимийси ҳисобланади. Ибн Саъд бу китобининг дастлабки икки жилдида Пайғамбар алайҳиссаломнинг сийратларини ёритганидан сўнг кейинги жилдларда саҳобалар, сўнгра тобеинлар, кейин эса ўз давригача яшаб ўтган олимлар биографиясини ёзди. Минглаб шахслар таржимаи ҳолини баён қилган ушбу китоб ислом оламида кенг тарқалиб, ислом тарихи бўйича энг муҳим ва кўп мурожаат қилинадиган манбага айланди. Бугунги кунда замонавий нашрлари амалга оширилган мазкур асар бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда. Зеро, “Табакот” ислом тарихининг дастлабки уч асрини объектив ёритиб, мазкур давр шахслари, муҳим тарихий воқеалари, жамият ҳаёти ва илмий муҳитини ўзига хос услубда баён қилади.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ibn Sa'd. Biographien Ibn Saad. – Leiden: Buchhandlung. 1909
2. S. Moninul Haq. Ibn Sa'd's Kitab Al-Tabaqat Al-Kabir (Book of the Major Classes, II). – Karachi: Pakistan Historical Society, 1972.
3. Ibn Sa'd. Kitābū't-Tabakātī'l-Kebīr. – İstanbul: Siyer yayınları, 2020.
4. Хола Нашиф. Адёнул араб ва муътакидотуха фи Табакот Ибн Саъд. Магистрлик иши. – Ливан: Жамиъатул Амарикия, 1972.
5. Мухаммад Жабр Абу Саъда. Даврус-саҳобият фил мужтамиъ ал-исломий мин хилалил-китаб ат-Табакот ал-кубро ли Ибни Саъд. – Макка: Жамиъату Уммул Қуро. 1993.
6. Ибн Касир. ал-Бидоя ван-нихоя. – Байрут: Мактабатул Маъориф, 1990.
7. Ибн Надим. ал-Феҳрист. – Байрут: Муассаса ал-Фурқон лит турос ал-ислами, 2009.
8. Мухаммад ибн Солих ибн Жавод Сомирий. Ибн Саъд манҳажуху ва маваридуҳу фи китабиҳи ат-Табакот ал-кубро. – Дубай: Дорул имод ад-дин, 2010.
9. Ибн Саъд. Табакот (Эҳсон Аббос нашри). – Байрут: Дорул кутуб ал-арабий, 1968.
10. Суҳо Солих. Ибн Саъд муаррихан диросатан фил ҳаят ад-динийя вал ижтимаъийя фи фиқбат ат-табиъин мин хилали китабиҳи ат-Табакот ал-кубро. – Байрут: Дорул Содир, 2008
11. Ибн Халликон. Вафаётул-аён. – Байрут: Дорул Содир, 1977. Ж. 3.
12. Ибн Ҳажар. Таҳзиб ат-таҳзиб. – Қоҳира: Дорул китаб ал-исламий, 1994. Ж. 9.
13. Ибнус Салоҳ. Улулмул-хадис (Нуриддин Иттр таҳқиқи). – Дамашқ (нашриёти кўрсатилмаган), 1984.
14. Заҳабий. Сияр аълом ан-нубало. – Байрут: Муассаса ар-Рисала, 1982. Ж. 10.
15. Заҳабий. Тарихул ислам. – Байрут: Дорул кутуб ал-арабий, 1990.
16. Заҳабий. Тазкиратул ҳуффо. – Байрут: Доират ал-маориф, 1954. Ж. 1.
17. Шаъбон Ўз. Илк сийрат манбалари ва муаллифлари. – Истанбул: ISAR нашриёти, 2006.
18. Исмоил Пошо Бағдодий. Ҳадийятул орифин. – Истанбул (нашриёти кўрсатилмаган), 1955. Ж. 2.
19. Mahmut Kelpetin. İbn Sa'd'ın Hayatı, Eserleri, Hocaları ve Öğrencileri. Bir Âlim, Bir Eser. İbn Sa'd ve Tabakat. Sempozyum Bildirileri. – İstanbul: Siyer yayınları, 2014.
20. Mehmet Özdemir. İbn Sa'd'ın Yaşadığı Dönem ve Çevre. Bir Âlim, Bir Eser. İbn Sa'd ve Tabakat. Sempozyum Bildirileri. – İstanbul: Siyer yayınları, 2014.
21. Мустафа Файда. Туркия Диёнат вақфи энциклопедияси, “Ибн Саъд”. – Истанбул: Диёнат вақфи нашриёти, 1999. Ж. 20.
22. Мухаммад Амин Йилдирим. Бир олим, бир асар. – Истанбул: Сийрат нашриёти, 2014.
23. Фуад Сизгин. Тарих ат-турос ал-арабий. – Ар-Риёд (нашриёти кўрсатилмаган), 1991. Ж. 2.
24. Хатиб Бағдодий. Тариху Бағдод. – Байрут: Дорул араб ал-исламий, 2001. Ж. 5.

